

vzorcům, které jsme v době jednání nechápali. Příběhy vyprávíme už svým jednáním a příběhy nepřestáváme vyprávět ani potom – příběhy o jednání, které jsme uskutečnili. Kdybychom chtěli razit pro vyjádření tohoto komplexního pohledu nová slova, mohli bychom říci, že naše životy jsou narativizovány (*enstoried*) a naše příběhy vitalizovány (*enlived*).

Další četba

Ústřední problematiku této kapitoly do velké míry ovlivnil Carr (1986). Viz také Olafson (1979).

Příběhem a jeho požadavky se zabývají Danto (1985, zvláště kapitoly 8, 9 a 11) a eseje sebrané v Mitchell (1981).

K historickému realismu viz MacIntyre (1981, zvláště kapitola 15) a Veyne (1990).

K historickému konstruktivismu viz White (1973, 1987), Mink (1987) a Kermode (1968). Dobrý přehled souvisejících filosofických otázek podává Ricoeur (1984), který se nakonec přiklání k sofistikované konstruktivistické pozici.

K narativismu viz Carr (1986) a pojednání sebraná v Sarbin (1986) a v Lee (1994). Na zásadní roli příběhů v probíhajícím jednání upozorňuje Rouse (1996). Vztah mezi jástvím, činností a časem analyzuje Lloyd (1993). Úloze příběhu v psychoanalytických koncepcích identity se věnují Schafer (1978, 1981), Spence (1982) a Roth (1991).

10. MŮŽEME JINÝM ROZUMĚT OBJEKTIVNĚ?

10.1 Objektivismus

V historii sociální vědy najdeme spoustu prací, které se tváří vědecky, ve skutečnosti jsou ale veskrze ideologické. K podpoře politických programů byly vytvořeny celé obory – například frenologie a eugenika. Dnes mají většinou špatnou pověst, protože jejich základní pojmy, metody a výsledky jsou infikovány politickou angažovaností. Patina vědy je zde pouhou zástěrkou škodlivého, byť skrytého působení. Jako trojských koňů, kteří měli učinit ideologii přijatelnější či přímo nezbytnou zdáním vědecké oprávněnosti, se využívalo i standardních vědních oborů. Užívání a zneužívání testů inteligence v psychologii, velká část sovětské historiografie, kreacionismus v paleoantropologii, rasistické sociologické přístupy k Afroameričanům a etnografie domorodých národů psané apologety imperialismu – to je jen několik z řady případů, kdy propagandistická sociální věda hovořila ve prospěch určitých hodnot, přestože tak opouštěla pravdu, jak ji bylo lze nejlépe zjistit.

Někteří myslitelé odmítají být v důsledku takových případů kritičtí. Prohlašují, že pravdivé je jen to, co je politicky výhodné a vhodné, a na tomto základě popírají, že existuje nějaký rozdíl mezi vědou a propagandou. Sovětští sociální vědci například často za pravdivé označovali to, co slouží zájmům dělnické třídy, jak je stanovila komunistická strana. V témže duchu mluví někteří postmodernisté; Hayden White (1987, str. 80) například v souvislosti se sionistickým názorem na holocaust poněkud neopatrně napsal, že „pravda o holocaustu jako historická interpretace spočívá v tom, jak účinně ospravedlňuje celou škálu izraelských politických opatření...“. Jiní postmodernisté vyhlásili krach rozdílu mezi pravdou a mocí a v souvislosti s tím zpochybnili rozdíl mezi propagandou a vědou. Michel Foucault tak hlasitě vyslovil názor, že hlavní proud sociální vědy je jednou ze zbraní v arzenálu administrátorů moci, jimž jde o „normalizaci“ ovládaných a jejich pacifikování; to, čemu se říká „pravda“, je podle Foucaulta

pouze jedním ze způsobů, jimiž se moc konstituuje a prolíná do společnosti.

Většina standardních sociálních vědců tento způsob uvažování odmítá jako ošidný a nebezpečný. Upozorňují na to, že nerozlišování mezi tím, co je pravda, a tím, co se cení nebo co je prostředkem moci, provází řada přehmatů a zneužití (odsouzením Galilea katolickou církví počínaje a mystifikacemi, které šířili čínští komunisté o Maovi a „Velkém skoku“, konče). Napadají také intelektuální podřadnost, o níž vypovídá neschopnost rozlišit „pravdivé“ od „žádoucích“. Většina profesionálních sociálních vědců si jasně uvědomuje, že sociální vědy lze zneužít k propagandě obzvláště snadno. Tyto vědy řeší důležité otázky, které se přímo dotýkají společenských a politických činitelů, kteří by své plány a hodnoty rádi podepřeli vědou. Sociální vědci obecně se proto usilovně snaží najít záštitu před degradací své práce na pouhou propagandu.

Touto záštitou je tradičně objektivita. Objektivita žádá, aby se vědci nenechali zviklat panujícím politickým klimatem či všeobecným míněním a aby se nedali najmout do jejich služeb; prikazuje také, aby pod rouškou vědeckých zpráv o tom, jak funguje společnost a lidé v ní, nepropagovali své politické a osobní zájmy. Jak máme ale objektivitě rozumět? Z historického hlediska nejdůležitější pojetí objektivitativy nabízí objektivismus. Chceme-li tedy nastínit význam objektivitativy, který byl obecně nejlivnější, měli bychom tak učinit v kontextu objektivismu. (Stručně řečeno, *objektivismus* je možno definovat jako tezi, že realita existuje „o sobě“ nezávisle na myslí a že tato realita je poznatelná jako taková.)

Objektivisté vycházejí z výkladu rozdílu mezi propagandou a vědou, který odvozují z rozdílu mezi našimi myšlenkami a tím, na co myslíme. Když jsme byli malí, většina z nás věřila (nebo se tak alespoň chovala), že stačí pouze na něco myslet, a ono to nastane. Domnívali jsme se, že se svět točí kolem nás – třeba že jednání všech lidí se děje v reakci na nás či kvůli nám nebo že stačí něco chtít, abychom to dostali. Jak jsme si ale začali uvědomovat šíři světa a svoji nevýznamnou roli v něm, omezenost svých schopností a nezávislost jiných, postupně jsme se naučili vidět rozdíl mezi tím, co si o věcech myslíme a co si přejeme, a tím, jaké věci skutečně jsou. Ať jsme si to přáli sebevíc, svět (své rodiče, sourozence či přátele) jsme svým záměrům přizpůsobit nemohli

a ani jsme se nemohli spoléhat na to, že něco bude jen kvůli tomu, že my si to myslíme. Součástí odrůstání dětství byl také proces epistemického zrání, v němž jsme začali rozlišovat mezi svými myšlenkami a tím, na co myslíme, mezi svou myslí a realitou vně této myslí, mezi pravdou a nepravdou.

Naučili jsme se nejenom takto rozlišovat, ale také vážit si pravdy, protože chceme vidět, jak věci skutečně jsou, a nenechat se zmítat vlnami iluze. Jak jinak bychom mohli dosáhnout naplnění svých tužeb než tím, že poznáme, co je uspokojuje a co se jim protiví? Jak jinak bychom mohli ukojit zvědavost na sebe a náš svět? Jak jinak bychom mohli mít jasno sami v sobě, vědět, kdo a co jsme navzdory tomu, co si o sobě můžeme myslet, v co doufat a čeho se bát? (Oddanost pravdě samozřejmě nectíme vždy; někdy dáváme přednost nevědomosti, záměrným lžím a nevědomému sebeklamu. Ale i když nedodržíme požadavky pravdy, uvědomujeme si, za jakou cenu to děláme – v případě nevědomého klamu k tomuto uvědomění dospíváme později. Tak vlastně ctíme pravdu, i když se proti ní prohřešujeme.)

Jak máme pravdu v tomto procesu chápat? Ústředním bodem je rozlišení mezi tím, co je v naší myslí, a tím, co skutečně existuje mimo ni. Proto je celkem přirozené si myslet, že v případech, kdy obsah naší myslí odporuje vnějším skutečnostem, je tento obsah mylný, a že když obsah naší myslí zrcadlí svět mimo ni, je pravdivý. Tímto způsobem začínáme uvažovat o poznání jako o určité kopii, v níž naše myšlenkové obsahy (to, jak zobrazujeme realitu) přesně reprodukuje realitu, jaká je nezávisle na nás.

Když tedy víme o rozdílu mezi naší myslí a realitou kolem ní a chceme svoji mysl s touto realitou sladit tak, aby byla jakousi její reprodukcí, jak bychom měli dále postupovat? Není snad zřejmé, že největší překážkou přizpůsobování myšlenek realitě jsou zkreslení, jež má na svědomí právě naše mysl? Naše touhy, obavy a předsudky – a nespočetné další subjektivní prvky – zamžují zrcadlo naší myslí, zakalují naše duševní vidění, a tím nám brání vnímat realitu jasně. Aby mohlo světlo reality proniknout přímo k nám, je třeba se těchto zkreslujících prvků, pokud to jen jde, zbavit.

Všechny tyto zkreslující prvky jsou subjektivní v tom smyslu, že vycházejí z nás, ze subjektu. Kdybychom mohli tyto „subjektivní“ prvky odstranit, přestaly by mít epistemický význam a v na-

šem zorném poli by se jasně vyjevily předměty našeho vnímání a myšlení. Naše tvrzení a teorie by pak souhlasily s objekty vně naší mysli a naše přesvědčení by byla „objektivní“. V tomto pojetí je objektivita pouze vlastností myšlení, díky níž je myšlení v souladu s tím, jak se věci skutečně mají. „Objektivita“ je tak vlastností našich myšlenek, pokud jsou pravdivé; podle objektivismu je tedy „objektivita“ vlastně synonymem „pravdy“. Pěkně to zachycuje běžné slovní spojení „objektivní pravda“.

Jiná, pomocná definice objektivity vychází z důležitosti eliminace těch subjektivních prvků, které znejasňují duševní vnímání. Jelikož objektivní pravdy dosahujeme tím, že se zbavujeme zavádějících duševních prvků, objektivitu lze také definovat jako kognitivní stav absence apriorních kategorií a koncepcí, tužeb, emocí, hodnotových soudů a podobně, které nás nutně uvádějí v omyl, a tím nám brání dospět k objektivní pravdě.

Tyto zavádějící faktory, které nám znemožňují poznávat realitu takovou, jaká je, a kvůli nimž vidíme jen to, co vidět chceme, shrnuje termín „zájem“ – v tom smyslu, že nám záleží na nějakém výsledku. Když se bojíme x nebo když x chceme a záleží nám na něm, brání nám to vést zkoumání tak, abychom zjistili, zda skutečně jde nebo nejde o x . Realita se nám může vyjevit, pouze když se budeme umět zbavit svého zájmu – nebo se, pokud se nám to nepodaří, přinutíme jednat jakoby nezainteresovaně. Podle objektivismu vyžaduje objektivita nestrannost se všemi jejími znaky: potlačením emocí, neangažovaným přístupem, střízlivým, věcným, nevzrušeným stylem. V tomto smyslu lze objektivitu chápat také jako jakési odosobnění, v němž jsou prvky Já odtrženy od kognitivních aktivit.

Neschopnost zbavit se subjektivních prvků vede k podvodu propagandy. Opravdoví vědci se zbaví všeho osobního a stanou se prázdny tabulkami, které může popisovat realita. „Vědecká metoda“ – vyžadující řízené pozorování, používání kontrolních skupin, neosobní zprávy a nestranné hodnocení hypotéz – je právě takovým způsobem odosobnění.

Epistemická pozice zdůrazňující mysl jako zrcadlo reality má obecně pozitivistickou povahu. (Připomeňme si, co bylo uvedeno ve 4. kapitole – že podle pozitivismu se poznání opírá o schopnost kognitivně vnímat nezprostředkované aspekty reality /„fakty“/ a posuzovat vysvětlení těchto faktů pomocí veřejně ově-

řitelných empirických testů.) Objektivistický výklad objektivity se tak dovolává pozitivistické epistemologie.

Dalším jeho předpokladem je realistická ontologie. *Realismus*, jak budu tohoto termínu užívat, je založen na dvou souvisejících filosofických tezích: za prvé, existuje realita nezávislá na lidském vnímání a poznání; za druhé, tato realita má svůj vlastní inherentní řád. (V odborné literatuře se termínu „realismus“ někdy užívá tak, že odkazuje jen na jednu z těchto dvou představ.) Objektivismus v mém pojetí tvrdí, že struktura reality existuje odděleně od mysli, a že tedy objektivní pravda existuje bez ohledu na to, zda o ní poznávající vědí, nebo ne, zda si jí cení, zda si přejí, aby taková byla, nebo upřednostňují nějakou jinou alternativu. Stavby světa existují už ve světě jako takovém a poznání spočívá v odkryvání povahy těchto stavů. Realita tedy musí být předem daná v tom smyslu, že tyto stavy jsou zde a čekají, až je poznávající objeví. Podle objektivistického názoru poznávající lidé základní struktury reality nevytvářejí, nýbrž odkrývají; tyto struktury existují předem zformované už v realitě samé. (Jako užitečná analogie se zde nabízí skládaná puzzle. Podle realismu tvoří realitu určité množství dílků puzzle, sestavených tak, aby dávaly uspořádaný obraz, který je Realitou. Vědci se snaží jednotlivé dílky objevovat a tyto objevy pak skládat k sobě, aby reprodukovaly Puzzle reality.)

Přesvědčení člověka tento preexistující řád, pokud je odhalen, kopírují. To znamená, že to, co člověk tvrdí, koresponduje s tím, co skutečně je. Právě díky tomu jde o přesvědčení pravdivá: pravdivá přesvědčení jsou kopiemi entit nezávislých na mysli. Pravdivost přesvědčení tedy nespočívá v jeho sladění s nějakou představou či koncepcí světa, jak se jeví určité konkrétní skupině, ale v jeho shodě se světem, jaký je o sobě. A pravda je právě taková shoda.

Jelikož realita je dána předem a totalita jejích základních entit pevně stanovená, v konečném důsledku musí existovat Jeden pravdivý obraz tohoto řádu. Plně objektivní vědu by tvořila teorie všeho, která by přesně kopírovala všechny prvky tohoto obrazu v jejich náležitém uspořádání. K vědeckému pokroku dochází, protože vědci se stále více přibližují k podobě tohoto Jednoho pravdivého obrazu.

Všechno by nám to mohla lépe ozřejmit další analogie. Podívejme se na hru Logik (českou obdobu hry Mastermind, která

posbírala několik ocenění). Úkolem je určit pořadí pěti barevných kolíků, které jeden hráč (tvůrce kódu) umístil do pěti otvorů a přikryl je stříškou, aby na ně druhý hráč (luštitel kódu) neviděl. Luštitel kódu se snaží odhalit přesnou kombinaci a umístění barevných kolíků pod stříškou. Aby toho dosáhl, pokusí se kombinaci kódu naslepo odhadnout; tvůrce kódu mu dá informaci o tom, v čem tento odhad odpovídá původní kombinaci. Luštitel pak na základě této informace předloží jinou hypotézu, tvůrce kódu reaguje další informací, luštitel stanoví jiné uspořádání kolíků atd. Proces hypotéza – výpověď o této hypotéze – nová hypotéza, založená na interpretaci této výpovědi – další výpověď – atd. pokračuje, dokud se luštitelova kombinace kolíků přesně neshoduje s původní kombinací. V tom okamžiku odstraní tvůrce kódu stříšku a ukáže se, že obě uspořádání jsou stejná.

V čem je Logik pro objektivismus a pozitivistickou epistemologii a realistickou ontologii v jeho základě relevantní, by mělo být jasné: simuluje situaci vědců a světa, jak ji pojímá objektivismus. Svět tvoří neznámá, avšak poznatelná struktura, jež existuje nezávisle na vědeckých snahách jí porozumět; to znamená, že tato struktura ve světě „již existuje“. Věda, to je snaha zjistit tuto strukturu v procesu vytváření a ověřování hypotéz. V tomto procesu se vědci musí zbavit všech zkreslení, která by mohla narušit jejich schopnost vidět v dokladech to, co skutečně znamenají, a nakonec objevit základní strukturu. (Luštiteli v naší hře se nemusí barvy kolíků líbit, může „zkrátka vědět“, že tvůrce kódu upřednostňuje určité barevné schéma, určité uspořádání může chtít z osobních důvodů nebo může tvůrcem kódu pohrdat, má-li však ve hře zvládnout, musí takovéto preference, předsudky a afekty opustit, aby mohly relevantní informace promlouvat jasnou řečí.) Pravdivá je ta teorie, která přesně opisuje preexistující strukturu, a je-li taková teorie nalezena, je „objektivní“. Vědecký pokrok spočívá v postupném hromadění objektivních teorií a odkrývání stále větší části základní struktury.

Jak je vidno z této analogie, objektivismus je komplexem idejí. Zahrnuje realistickou ontologii, pozitivistickou epistemologii, korespondenční teorii pravdy a vědeckého pokroku a axiologii nestrannosti. V rámci tohoto komplexu se objektivita chápe jako vlastnost výsledků zkoumání, totiž těch, které jsou pravdivé. Teorie nebo fakty jsou objektivní, pokud se shodují s realitou, jaká

je o sobě. Sekundárně jsou objektivní také lidé či metody, jestliže eliminují subjektivní prvky, které především brání dosažení objektivní pravdy.

10.2 Falibilismus

Z podkapitoly 4.1 již víme, že určité aspekty objektivistického obrazu jsou problematické. Za prvé, nelze nadále přijímat pozitivistické pojetí poznání. Fakty nemluví samy za sebe; se světem se vždy setkáváme pouze zprostředkovaně; ke zkušenostem, představám a vjemům dospíváme pomocí apriorních konceptuálních prostředků a jazyk, v němž myslíme a vyjadřujeme své myšlenky, je nutně prostoupen předem danými konceptuálními vazbami. Perspektivismus nás učí, že každá teorie dění ve světě musí vycházet z toho či onoho konceptuálního schématu a že základní vzorce, které chce věda odhalit, budou proto stejně tak imaginativními konstrukcemi jako objevy.

Za druhé, z podkapitoly 6.4 také víme, že rozumět intencionálním jevům předpokládá hodnotit jejich racionalitu. Tato hodnotová dimenze je neodmyslitelnou součástí explanační strategie, která chce intencionální akty a jejich výsledky učinit srozumitelnými. Z toho důvodu je třeba opustit pozitivistický ideál, podle kterého by se věda měla při vysvětlování věcí a událostí zcela zdržet hodnotových soudů.

Paradigmatická a hodnotící povaha sociální vědy znamená, že je třeba se vzdát také předpokladu, podle něhož se máme stát nepopsanou tabulkou, jakož i představy poznání jako zrcadlového odrazu na myslí nezávislé reality. Z toho dále vyplývá nutnost odmítnout objektivistické pojetí objektivity, v němž vnitřní myšlení odpovídá vnější struktuře světa. Stejně tak je třeba odmítnout i odvozenou definici objektivity jako nezainteresovanosti: vědci nemohou být nezainteresovaní, a přitom provádět zkoumání.

Nekonzistentnost objektivisticky chápané objektivity vede mnohé k závěru, že objektivita není možná. Říkají, že všichni jsme nějak zaujatí, uzavření ve svých kulturních a konceptuálních paradigmatech, stranici a předpojatí. Mezi našimi koncepcemi světa nelze rozhodnout: jednu teorii lze mít za lepší než jinou pouze v rámci určité perspektivy, z níž člověk nemůže vystoupit, aby posoudil její relativní přednosti. V konečném důsledku jsou

naše vědecké teorie svévolnými konstrukcemi, pouhým odrazem našich zájmů.

Nepřipomíná nám to něco? Mělo by: je to relativismus, o němž jsme hovořili v části 4.2. I tam se zdálo, že perspektivismus nevyhnutelně ústí do relativismu. To byl ale, jak jsme viděli v podkapitole 4.3, omyl; perspektivismus nemusí končit v relativismu. Nemohlo by jít o totéž i zde? Nemohl by nezdar objektivistického výkladu objektivitu vést k jejímu předefinování, místo aby nás nutil tento ideál opustit? Abychom si ukázali, že to možné je, zamysleme se nad jiným problémem objektivisticky pojímané objektivitu, totiž nad ztotožněním objektivitu s pravdou. Až tento problém prozkoumáme, začne se rýsovat jiná koncepce objektivitu.

Problém je dán tím, že je obtížné zjistit, kdy je teorie pravdivá, a kdy ne. Vyjděme z pravdivosti teorie. Předpokládejme, že máme hypotézu (H), která předpovídá, že za specifických podmínek nastanou určité empiricky pozorovatelné události. Tyto události nazvěme empirickými implikacemi (EI) hypotézy H . To znamená, že je-li H pravdivá, pak k EI musí dojít tehdy, kdy to H předpovídá; tuto situaci lze symbolicky zjednodušeně vyjádřit vzorcem „Jestliže platí H , pak nastanou EI “. Nyní předpokládejme, že EI nastanou, jak H předpovídá, to znamená, že naše empirická ověření H souhlasí s H . Můžeme z toho vyvodit, že H je pravdivá? Nemůžeme. Je totiž možné, že EI byly způsobeny něčím jiným, než co za jejich příčinu pokládá H , takže H je nepravdivá, přestože EI nastaly.

Pomozme si zde příkladem. V ekonomii podle hrubé kvantitativní teorie cen platí, že cenová hladina (P) se pohybuje proporcionálně k peněžní nabídce (M). Aritmeticky lze hrubou kvantitativní teorii vyjádřit jako $P = kM$, kde k je kladná konstanta, která specifikuje poměrný vztah mezi P a M . Tento vzorec je míněn jako empirická hypotéza s určitými empirickými implikacemi, které z této hypotézy plynou, například že když se zvýší nabídka peněz, úměrně tomu porostou ceny. Ale i když tyto empirické důsledky nastanou a cenová hladina se s nabídkou peněz podle předpovědi zvýší, nedokazuje to, že zvýšení P bylo způsobeno zvýšením M : jak P , tak M mohl způsobit nějaký neznámý faktor.

Celou věc si můžeme předvést také na sylogismu, který zachycuje uvedený případ:

1. Jestliže je H pravdivá, pak je pravdivé tvrzení, že nastanou EI ;
2. tvrzení, že nastanou EI , je pravdivé;
3. H je tedy pravdivá.

Problém spočívá v tom, že tento sylogismus je neplatný; z premis 1 a 2 nevyplývá závěr 3. Tento sylogismus je ve skutečnosti případem dobře známého omylu, kdy se z platnosti konsekventu usuzuje na pravdivost antecedentu, který má následující obecnou podobu:

1. Jestliže p , pak q ;
2. q ;
3. tedy p .

I když p činí nutným q a i když platí q , neplyne z toho, že platí p : q mohlo být způsobeno něčím jiným než p . Přestože je tedy výskyt EI *slučitelný* s tím, že H je pravdivá, ještě její pravdivost nezaručuje: H může být nepravdivá, přestože dojde k EI .

Z těchto úvah plyne nanejvýš důležitá věc: *přestože je vědecká hypotéza v souladu se všemi výsledky empirického pozorování, nikdy nemůžeme s jistotou vědět, že je pravdivá*. Dá se to vyjádřit i tak, že pravdivost vědecké teorie nemůžeme nikdy *dokázat*; „důkaz“ je k hodnocení vědeckých teorií nevhodným kritériem. (To *neznamená*, že některé teorie nemohou být pravdivé a jiné nepravdivé; znamená to pouze, že nikdy nemůžeme s jistotou vědět, které z nich jsou skutečně pravdivé.)

A co nepravdivost teorie? Nemůžeme-li s jistotou vědět, zda je teorie pravdivá, snad bychom mohli s jistotou vědět, že je nepravdivá. Vypadá to, že by tomu tak mohlo být, protože jestliže H předpovídá, že nastane vždy určitý výsledek, a tento výsledek nenastane, pak se zdá být jasné, že H musí být nepravdivá. (Jestliže se zvýší množství peněz, ale cenová hladina nestoupne, pak musí být hrubá kvantitativní teorie, která říká, že zvýšení objemu peněz *vždy* přinese zvýšení cenové hladiny, nepravdivá.) Jak se zdá, na vyvrácení H stačí jeden případ, aby se EI nevyskytly, když je H předpovídá. Mezi potvrzením a nepotvrzením je podle všeho asymetrie: zdá se, že můžeme s jistotou vědět, kdy je teorie nepravdivá, i když nemůžeme nikdy vědět, že je pravdivá. (Na

některé filosofy, zejména na Karla Poppera /1959, 1968/, tato asymetrie zapůsobila natolik, že kolem ní vystavěli celou filosofii vědy zvanou *falzifikacionismus*. Podle falzifikacionismu je úkolem vědy formulovat směle empiricky testovatelné domněnky a následně je falzifikovat.)

Zdánlivá snadnost vyvrácení je však jen chimérou. Za první si nikdy nemůžeme být jisti, že se *EI* skutečně objevily. Může se zdát, že nastaly, když ve skutečnosti nenastaly, a naopak že nenastaly, když k nim ve skutečnosti došlo (neobvyklé nejsou například chyby v měření cenové hladiny). Za druhé, spornou otázkou je i platnost nezbytných průvodních podmínek. Jestliže nějaký test nedopadne tak, jak by podle hypotézy měl, vědec může vždy tvrdit, že testovaný vzorek nebo situace nebyly čisté, a může tedy i nadále věřit v platnost *H*, i když se *EI* neobjevily, jak bylo předpovězeno.

H je navíc možno určitým způsobem upravit, aby si v zásadě udržela pravdivost, přestože se její konkrétní formulace začne pokládat za nepravdivou. Například hrubá kvantitativní teorie má jednoduchou podobu $P = kM$, kde k je konstanta. Ekonomové ale zjistili, že tento jednoduchý vztah platí pouze za zvláštních okolností, například když reálný celkový produkt zůstává na zhruba stejné výši. Plyne z toho, že kvantitativní teorie není pravdivá? Nikoli: je jí pouze třeba poněkud modifikovat, zachovat její jádro, ale rozvinout ji tak, aby byla v souladu s empirickými daty. Hrubá teorie se tak přeměnila v propracovanější verzi, v níž $P = VM$, kde V je rychlost oběhu peněz (roční míra obratu peněžní zásoby). Na rozdíl od k není V konstanta, ale může se měnit, takže vztah mezi P a M přestává být jednoduchý. Toto subtilnější podání kvantitativní teorie mnohem lépe odpovídá dostupným údajům (i když problémy s touto verzí vedly k dalším rozpracováním této teorie – její sofistikovanější verze například zahrnují i roli úrovně transakcí v ekonomice /*T*/ a kvantitativní teorie je pak vyjádřena vzorcem $P = MV/T$).

Z faktu, že *EI* nenastávají, jak předpovídá *H*, tedy nemůžeme s jistotou vyvodit, že *H* je nepravdivá, jak tvrdí falzifikacionismus. Tím ale nechceme popřít, že falzifikacionismus obsahuje přínosné prvky. Díky absenci *EI* víme, že *něco* je špatně, i když si nemusíme být jisti co. V případech absence předvídaných *EI* je mič na straně hřiště proponenta *H*: musí předložit nějaké jiné tvrzení, provést

nějakou úpravu v teorii nebo se nějak vyjádřit k podmínkám ověřování. Vyvrácení hypotézy je vůči jejímu potvrzení asymetrické pouze v tomto omezeném smyslu. Obecně však nemůžeme na základě případu nepotvrzení *H* vědět, zda je skutečně nepravdivá nebo v čem přesně se mýlí.

Naše neschopnost poznat, zda je nějaká teorie pravdivá, nebo nepravdivá, má závažný důsledek. *Jakákoli teorie, jíž věříme, dokonce i taková, u níž máme ty nejlepší důvody jí věřit, může být nepravdivá.* Tento závěr je jádrem filosofické koncepce zvané falibilismus. Podle falibilismu nemůžeme nic o světě vědět s jistotou; jistota je něco, co nám věda nemůže nabídnout. Není tomu tak proto, že by věda byla prozatím vadná a tato její slabost by se dala napravit lepšími přístroji, lepšími testy nebo lepšími hypotézami. Jde o podstatný rys epistemologie vědy a vědeckého uvažování jako takového: žádná kvantita ani kvalita empirického potvrzení či vyvrácení není dostatečnou zárukou zjistitelnosti pravdivosti nebo nepravdivosti.

Falibilismus nás nabádá, abychom nikdy nebyli domýšliví a sebejistí, ani pokud jde o ta nejzaručenější přesvědčení, která si pěstujeme s největší láskou: kterékoli z nich může být mylné. Váha faktů se může ve skutečnosti brzy posunout v neprospěch kterékoli z našich uctívaných teorií a my je můžeme začít opouštět (přestože fakty nepravdivost nikdy s jistotou neprokáží!). Řadu takových případů známe z historie vědy. Mnohé z nejvíce ceněných teorií minulosti – newtonovská fyzika, ptolemaiovská astronomie, teorie tělesných tekutin jako příčin zdraví a nemoci, merkantilistická ekonomická teorie – začaly vypadat tak nepravdivě, že už jim dnes v podstatě nikdo nevěří. A ani nyní bychom si neměli nic namlouvat: za sto let budou lidé nepochybně s pobavením komentovat bizarnost řady našich nejvíce ceněných vědeckých úspěchů („Dovedeš si představit, že věřili na infekční nemoci? Že věřili kvantitativní teorii peněz a teorii podvědomí?“). Může se dokonce stát, že teorie, které jsme samolibě odmítli, se v poněkud pozmeněné, vědecky daleko přesvědčivější formě objeví znovu.

Všimněme si, že falibilismus je slučitelný s představou nezávislé univerzální struktury. Falibilismus zkrátka netvrdí nic jiného, než že lidé jsou epistemologicky omezení, a že tedy nikdy nemohou vědět, zda tuto strukturu ve svých vědeckých teoriích skutečně

odrážejí. To samo o sobě nepopírá, že taková struktura existuje. Stručně řečeno, falibilismus není neslučitelný s realismem.

Může si však realismus uchovat přesvědčivost, přijmeme-li falibilistický přístup? Nemůžeme-li nikdy vědět, zda jsme dosáhli Jednoho pravdivého obrazu světa, co nás opravňuje tvrdit, že existuje to, co by takový obraz zpodoboval – nezávislá základní struktura? Podobně jako tomu bylo s „věci o sobě“ (*noumenon*), která začala v kantovské filosofii vypadat jako zbytečná, jakmile jsme s Kantem prohlásili, že jediné, co můžeme o věcech vědět, je to, jak se nám jeví („věci, jak se jeví“, *jevy*), může také myšlenka předem utvořeného světa nezávislého na lidském poznání začít ztrácet svou přijatelnost, jakmile opustíme představu, že stále uvědoměle skládáme k sobě všechny dílky Puzzle reality.

Vraťme se ještě jednou ke hře Logik. Falibilismus bere objektivistické analogii mezi vědou a touto hrou opodstatnění. Má-li falibilismus pravdu, vědci musí na rozdíl od hráčů Logika sami stanovit, jaký je základní materiál kosmické hry. Zatímco hráči Logika vědí předem, že stavebními kameny jejich malého kosmu jsou kolíky, barvy a otvory, ve vědě je otázkou už samo to, z čeho se kosmos skládá – otázkou, na niž musí vědci odpovědět z hlediska konceptuálních prostředků, jež jsou jim k dispozici. Na rozdíl od luštitelů kódu v Logikovi si vědci navíc nemohou být jisti povahou kosmického řádu. Co konstituuje řád, je otázkou pro vědce, ale ne pro luštitel kódu v Logikovi (kteří vědí, že jde o kombinaci barevných kolíků): je to matematický vzorec? nomologické vysvětlení? geneze historického příběhu? I kdyby se vědcům podařilo určit základní prvky a řád kosmické hry, ve vědě nelze dosáhnout ničeho takového, jako je odstranění stříšky v Logikovi, kdy se hráči mohou podívat a přímo vidět, zda a jak odpovídá původní kombinace barev kombinaci sestavené luštitelem. Podle falibilismu není epistemická pozice žádná hypotéza nikdy zcela jasná. Z hlediska falibilismu si vlastně vědci nemohou být jisti ani tím, že ve světě skutečně vládne nějaká logika, která jen čeká, až bude odhalena: zatímco luštitelé v Logikovi si díky pravidlům hry známým všem hráčům mohou být touto logikou jisti, vědci mohou o logice skryté v kosmu maximálně pouze vyslovovat hypotézy a takové hypotézy mohou být docela dobře mylné.

Pojměme vědu jako falibilistickou hru a podívejme se, jak se její pravidla budou lišit od pravidel Logika: 1. je dáno obrovské

množství materiálů, jejichž vzájemnou odlišnost a povahu musíte zjistit sami; 2. v těchto materiálech máte nalézt sjednocující řád, aniž kdy budete mít jistotu, že v nich nějaký preexistující řád skutečně je, a ani nebude jasné, co by tento řád mohlo tvořit; 3. zobrazte tento řád, sami ale stanovte, co znamená „zobrazit“; 4. ověřte různé navrhované takto zobrazené řády, ale určete, co je to adekvátní ověření; 5. hrejte do nekonečna, aniž se kdy dozvíte, zda jste sjednocující řád objevili nebo zda takový řád vůbec existuje.

V čem toto falibilistické uvažování o vědě zpochybňuje realismus? V takové hře je představa předem dané kosmické struktury zcela nadbytečná: nemůže být známa, s jistotou o ní nelze nic říci a ve vlastní hře nemá žádnou roli. Ve falibilistické hře ztrácí představa nezávisle existující, předem utvořené struktury kosmického řádu smysl.

Abychom tuto ztrátu dobře pochopili, podívejme se na další analogii, která by nám měla osvětlit povahu vědy pojímané ve falibilistickém duchu – na analogii mezi vědou a kartografií. Zároveň s tím si všimneme také rozdílů mezi kartografií a Logikem. Kartografové se snaží zachytit určité aspekty terénu (tento terén nemusí být fyzický: mapy historie idejí jsou stejně tak mapami jako například mapa pobřeží státu Maine). Vymýšlejí způsoby zobrazení a projekce těchto aspektů. Přestože jak tvorba map, tak Logik předpokládají, že vneseme do údajů nějaký smysl, v důležitých ohledech se liší. Za prvé, aspekty terénu, které se budou mapovat, nejsou jednoduše dány; o tom, kterým směrem upnou kartografové své úsilí, rozhoduje jejich zájem a účel, jemuž mají mapy sloužit. Jedna a táž oblast může být zobrazena v topografických, demografických nebo silničních mapách, v mapách vegetace, v mapách ukazujících distribuci bohatství, náboženskou příslušnost a všemožné další charakteristiky. Za druhé, to, jaký způsob zobrazení bude použit, závisí na konvenci, na tom, co má být zobrazeno a za jakým účelem, odkud a jak se tvůrci map na terén dívají – na jaké rovině ho takřikajíc vnímají. Mapy Země z pohledu Měsíce se velmi liší od map pořízených přímo ze Země; mapy Země využívající Mercatorovy projekce budou zcela jiné než ty, v nichž se užívá projekce Gall-Petersovy; dvourozměrné mapy budou jiné než mapy trojrozměrné atd. V tom spočívá výrazný rozdíl mezi tvůrci map a luštiteli kódu

v Logikovi, jimž podobu zobrazení diktuje hra sama. Za třetí, na rozdíl od malého světa Logika, v němž prvky a jejich vztahy existují nezávisle na hráčích, v kartografii kontury terénu jako takové neexistují nezávisle na způsobu jejich zobrazení. Terén je entita, již částečně tvoří určitá forma zobrazení. (Jestliže chce kartograf zmapovat pobřeží Severní Ameriky, musí vybrat, co bude vlastně mapovat, a uvažovat o tom jako o entitě. To, že pobřeží představuje zřetelnou entitu, mimo jiné vyplývá z kartografova rozlišení. Pobřeží by vůbec nikdy nemusela být rozlišena a mapy pobřeží by nemusely existovat.)

V kartografii neexistuje nic takového jako „Jedna nejlepší mapa“ určité oblasti. Pro každou oblast je možno vytvořit neomezené množství užitečných map v závislosti na tom, který aspekt terénu bude vyzdvížen jako entita, přičemž způsob samotného zobrazení bude záležet na tom, pro jaké užití bude mapa určena a z jaké perspektivy bude pořízena. V kartografii na rozdíl od Logika nemá žádný smysl představa, že terén je „již zmapován“ a že úkolem kartografů je *objevit preexistující mapu*. Tvůrci map se nesnaží propracovat k Jedné pravdivé mapě, která je ve světě ztělesněna a čeká, až bude odhalena. Představa předem zmapovaného světa u nich nehraje žádnou roli, a tudíž nemá ani žádný význam.

Z toho ale *neplyne*, že nelze rozlišit mezi dobrými a špatnými mapami (mezi mapami užitečnými a neužitečnými, přesnými a nepřesnými, přehlednými a matoucími) nebo že každá mapa je stejně dobrá jako kterákoli jiná. Tvorba map není čistě imaginativní činností; podřizuje se faktům, jak je bylo možno co nejlépe zjistit, a požadavkům konstrukčních i užitkových zásad kartografie. Příznak epistemologického nihilismu, který je, jak se objektivisté obávají, výsledkem rezignace na objektivismus s jeho pozitivistickou epistemologií a realistickou ontologií, zde nemá žádnou pevnou oporu. Mapy mohou být lepší nebo horší (spolehlivější, sdělnější, podrobnější, obsažnější, praktičtější), aniž by bylo třeba nějaké Jedné pravdivé mapy, která by sloužila jako vzor k hodnocení ostatních map. Konstrukce a hodnocení map se bez takového vzoru velmi dobře obejde.

Úkolem luštitelů kódu v Logikovi je odhalit základní strukturu, která existuje „o sobě“ v předem dané barevné kombinaci kolíků. Oproti tomu úkolem tvůrce mapy je zjednodušit svět, s nímž se setkáváme ve své zkušenosti, a učinit ho srozumitelným. V Lo-

gikovi se můžeme ptát, zda daná hypotéza odpovídá řádu, který „již existuje“ (tak jak ho sestavil tvůrce kódu); v kartografii máme za pomoci konceptuálních předpokladů definovat, co je to řád, a hypotézy posuzovat z hlediska jejich racionální přijatelnosti (o níž zase rozhodují nepřetržité epistemické aktivity a širší sociální snahy, jichž jsou tyto aktivity součástí). V Logikovi je srozumitelnost vlastností určitého nezávisle existujícího předmětu; v kartografii je srozumitelnost otázkou srovnání různých hypotéz na základě jejich schopnosti osvětlovat a umožňovat.

Budeme-li o vědě uvažovat – jak nás nabádá falibilismus – spíše jako o období kartografie než Logika, budeme se moci vymanit ze sevření objektivismu a realismu v jeho základě. Objektivismus tvrdí, že Konečná realita je strukturovaná a utvořená „o sobě“, dosti podobně jako barevná kombinace v Logikovi. Podporuje tím přesvědčení, že existuje pouze Jeden pravdivý obraz, který této předem utvořené Konečné realitě odpovídá. (To samo pak vede k představě, že tuto již danou realitu stvořil nějaký Tvůrce kódu. Objektivismus jen jinými slovy pokračuje ve výkladu vlivného židovsko-křesťanského světonázoru.) Falibilismus celý tento názor zpochybňuje. Říká nám, že jediné, co máme, jsme my sami, všemožně se snažící – pokud je to jen možné vzhledem k hlubokým epistemickým omezením, v jejichž rámci jednáme – pochopit svou zkušenost a svůj svět. Říká nám, že různé řády, které objevujeme, jsou do značné míry výsledkem naší vlastní perspektivy, obrazotvornosti a potřeb, že nám je nenadiktovala Realita jako taková. Podle falibilismu žádná Jediná pravdivá mapa Konečné reality, nebo Země, nebo kosmické historie, nebo lidského sociálního života, žádná Mapa, která by měla být v těchto věcech inherentně obsažena, neexistuje. Existují pouze mapy, které vytváříme, abychom vnesli smysl do zmatku své zkušenosti se světem a se sebou samými v něm, a jenom my můžeme posoudit, zda jsou to mapy hodnotné, či nikoli.

10.3 Kritická intersubjektivita

Co toto všechno vypovídá o koncepci objektivitě? Jednoduše následující: podle falibilismu nelze akceptovat žádné pojetí objektivitě, které ji přímo spojuje s představou pravdy, protože idea „objektivní pravdy“ je založena na několika postojích – realismu,

pozitivismu a nezajímavosti –, které jsou samy nepřijatelné. Objektivita nemůže být kvalitou myšlenek, kvalitou, která by z nich činila odraz toho, co existuje nezávisle na nich. Má-li objektivita zůstat ideálem, „objektivní“ nemůže znamenat „objektivně pravdivé“.

Jestliže objektivita necharakterizuje *výsledek* zkoumání, co jiného by mohla charakterizovat? Falibilismus nabízí jiné pojetí objektivity, které ji chápe nikoli jako vlastnost výsledků zkoumání, nýbrž jako vlastnost *procesu zkoumání jako takového*. Podle zastánců falibilismu lze o objektivitě nebo neobjektivitě hovořit jen v souvislosti s *metodou* vědecké analýzy, nikoli jejími závěry. Nové pojetí objektivity vyžaduje přesunout důraz ze substantivní adekvátnosti na adekvátnost procedurální.

Co zajišťuje objektivitu zkoumání? Krátce řečeno, jeho *poctivost*, chápaná v tom smyslu, že jeho postupy a soudy, k nimž dospívá, odpovídají co nejlépe zjištěným faktům a reagují na jiné možné interpretace těchto faktů. Aby bylo zkoumání objektivní, badatelé musí hledat fakty, které se zdají být relevantní, držet se směru vytyčeného těmito fakty, i když vede proti přijatým předpokladům a závazkům, postavit své vysvětlení proti jiným vysvětlením, aby bylo vidět, v čem je lepší, a být ochotni své závěry revidovat nebo i opustit, jestliže je k tomu opravňuje pozdější práce.

Takové zkoumání je „objektivní“ nikoli v tom smyslu, že by jeho výsledky zrcadlily objektivní svět, nýbrž v tom, že badatelé ve své epistemické činnosti překračují úzké subjektivní sklony a předsudky. V objektivním zkoumání musí badatelé opustit svá zbožná přání, odhodit pohodlné interpretace, neobstojí-li v přezkoumání, umět odhlédnout od vlastní perspektivy a s porozuměním se podívat z perspektivy svých oponentů i kriticky prozkoumat tu perspektivu, která se jim nabízí nejdříve. Takto chápaná objektivita je procesem překonávání úzké omezenosti, v němž badatelé překračují sympatické, osobní a konvenční. Objektivita nespočívá v odosobnění a nezajímavosti, jak se domnívá objektivismus; je to spíše schopnost natolik se odpoutat od svých preferencí, aby mohly být podrobeny zkoumání, dostatečně se otevřít možným kladům jiných stanovisek.

Takto pojímaná objektivita zkoumání je v podstatě sociálním procesem ustavičné kritiky. Jde o *sociální* proces, protože objektivita vyžaduje odpovědi na teorie a zkoumání jiných a ochotu

revidovat své výsledky na základě kritiky z jejich strany. Objektivní zkoumání spočívá v procesu srovnávání. Potřeba zapojení jiných je ale ještě silnější. Podle falibilismu si nikdy nemůžeme být jisti, že se nemýlíme; jediné, v co můžeme doufat, je, že naše přesvědčení jsou lepší než přesvědčení alternativní. Objektivní zkoumání proto musí zajistit střety odlišných perspektiv. Chtěli-li badatelé jako nejvěrohodnější ze stávajících alternativ prosadit tu svoji, musí aktivně vyhledávat jiné názory a domáhat se reakce ze strany jiných.

Zkoumání navíc může být objektivní pouze v tom smyslu, že bude nepřetržitým *procesem* zkoumání. Žádné určité zkoumání ani jeho výsledky samy o sobě být objektivní nemohou. Falibilismus ukazuje, že žádnou metodu nebo zjištění nemůžeme s jistotou považovat za cestu k pravdě (nebo k nepravdě); všechny metody a zjištění mohou být pouze provizorní. Falibilismus nás nutí uchovat si odstup od jakéhokoliv závěru. Předpokladem objektivity je tedy také ochota badatelů reagovat nejen na objevy, analýzy a kritiku z doby vlastního zkoumání, ale také na ty, se kterými se setkají v *budoucnosti*.

Objektivitu pojímanou tímto způsobem je nejlépe nazývat *kritickou intersubjektivitou*. Tato objektivita je intersubjektivní, protože spočívá v nepřetržitém dialogu soupeřících badatelů, z nichž každý se snaží porozumět ostatním a neuzavírá se před možností, že jejich názory mohou znamenat přínos (snad i větší než jeho vlastní). Je kritická, protože předpokládá systematické, pečlivé, nepředpojaté prověřování soupeřících pojetí a metod, které proniká k podstatě věci. Objektivita je tak charakteristikou plodných dialogů, jejichž cílem je kolektivní zkoumání hodnoty různých teorií a způsobů vědecké práce, zkoumání prováděné z odstupu (ne však nutně z nezajímavé perspektivy).

Všimněme si, že objektivita chápaná jako kritická intersubjektivita na rozdíl od objektivismu nevyžaduje, aby badatelé opustili všechna svá předem přijatá východiska. Otázky, které si zkoumající kladou, metody, jimiž na ně chtějí odpovědět, pojmy, v nichž o nich uvažují, a kritéria, podle kterých posuzují své závěry – to všechno předpokládá dřívější konceptuální závazky. Výsledek zkoumání však nemusí být těmito východisky determinován; ta mohou být jak svěracími kazajkami, které připouštějí jen určité výsledky, tak heuristickými prostředky. Předem zaujatá

východiska nemusí být pouze pevná a neměnná – mohou být také provizorní a modifikovatelná; nemusí být nepodložená a nepodstatněná – mohou také vycházet z nepředpojaté reakce na zjištěné fakty. Přijetí nějakého východiska se velmi snadno zaměňuje s předpojatostí a jednostranností. To je ale chyba. Předsudky a jednostranná zaujatost jsou východisky určitého druhu – takovými, v nichž se soudí, ještě než zkoumání začne, a která jsou uzavřená a nepřipouštějí korekci. Ale ne všechna předem zaujatá východiska jsou předsudečná. Objektivita pojmáná jako kritická intersubjektivita vyžaduje, aby poznávající užívali přesvědčivé argumenty, založené na dokladech, z nichž bylo všechno, co zavání předsudkem, pečlivě odděleno.

Všimněme si, že nic z toho nevyžaduje, aby názory, k nimž dospějeme v kritickém intersubjektivním procesu, byly ve skutečnosti pravdivé. Podle falibilismu může být teorie výsledkem objektivního zkoumání, a přitom nebýt pravdivá. Tvrzení je možno opřít o dostupné relevantní procedury získávání a posuzování dokladů, to ale samo nezaručuje pravdivost tohoto tvrzení. Jak ukazuje falibilismus, ve snaze zjistit pravdu nemáme žádné záruky. Například marxistická ekonomie se jako teorie kapitalistického hospodářství zdá nepravdivá, ale stačí se začíst do *Kapitálu* a uvidíme, že Marx byl ve vyvozování závěrů přísně objektivní (svou teorii podložil rozsáhlými doklady, bral v úvahu konkurenční teorie, reagoval na aktuální či potenciální kritiku z jejich strany, navrhoval, jak by se jeho teorie daly veřejně ověřit atd.). Z objektivitavy vyplývá pravda.

Objektivita neznamena ani shodu. Někteří filosofové tvrdí, že objektivní je takový závěr, který nutně „přijímají všichni, kdo se věnují serióznímu zkoumání“ (Walsh, 1960, str. 96). To je ale omyl. Badatelé mohou ve svých analýzách postupovat objektivním způsobem, a přitom dospět k odlišným závěrům. Vlastně se navzdory své vytrvalé objektivitě nikdy nemusí shodnout. Doklady nemluví vždy natolik jasně, aby umožňovaly jen jeden závěr. Jak naznačuje falibilismus, teorie, které jsou v jednom období přijímány s všeobecným souhlasem, mohou být v pozdější době odmítnuty, jen aby byly ještě později opět vzkříšeny v poněkud jiné podobě. Bez ohledu na dobu lze navíc doklady interpretovat řadou objektivně přijatelných způsobů, a dokonce je užívat k podpoře zcela protichůdných teorií. Žádná metoda, ať je jakkoli

přísná a jakkoli vnímavá k dokladům a kritice, nezajistí odpovědi, s nimiž by musel souhlasit každý racionální poznávající.

Avšak to, že si nemůžeme být jisti skutečnou povahou věcí a že se nemusíme shodnout, i když postupujeme v duchu kritické intersubjektivitavy, neopravňuje relativistické tvrzení, že každá teorie je stejně dobrá jako kterákoli jiná. Falibilismus nemusí vést ke skepticizmu vůči vědecké práci. To, že každá teorie by *mohla* být přijatelná, neznamena, že každá teorie přijatelná *je* nebo že fakty dokládající určitou teorii jsou stejně dobré jako fakty hovořící ve prospěch jiné. Skutečnost, že závěry našich úsudků nejsou jisté, nám nedává důvod si myslet, že všechny úsudky jsou svévolné. „Cokoli je možné“ neznamena, že „všechno je třeba brát vážně“ nebo že „nic nás neopravňuje hodnotit jednu teorii jako lepší než jinou“.

Soudci, inženýři, lékaři, kritici a detektivové musí zjišťovat a interpretovat fakty, jak nejlépe mohou, přihlížet k jiným interpretacím, posuzovat, zda mají co dělat spíše s jednou situací než s jinou. V tomto svém počínání nemusí předstírat, že jsou neomylní, že s nimi nutně budou souhlasit všichni jejich kolegové, kteří nejsou hloupí, nevědomí nebo zlovolní, nebo že se později nemůže ukázat mylnost jejich závěrů. Jejich soudy nicméně mohou být v jistém nezbytném smyslu objektivní a zakládat se na kritickém využití dokladů, jak je nejlépe vymezuje praxe jejich oboru. Jejich hodnocení může být poctivé, dobře podložené, uvážené, odpovídat faktům a reagovat na kritiku jiných. Jestliže tomu tak není, můžeme ty, kteří hodnocení provádějí, tepat a kárat a hledat jiné, kteří se chovají poctivěji a odpovědněji. (Jen si představte, jak jednáte, když hledáte radu ohledně svého zdraví či peněz a narazíte na lékaře či finančního poradce, který nepostupuje objektivně: tvrzení, že každý soud je „předpojatý“, a tudíž „pouze subjektivní“, tu náhle vypadá čistě rétoricky.)

Není důvod, proč by sociální vědci nemohli být právě v tomto falibilistickém smyslu objektivní. Nepostupuje snad většina sociálních vědců většinou přesně tak (i když někteří z nich popírají, že jsou objektivní!)? Pracují sice v rámci tradice diskursu, které jim poskytují konceptuální prostředky k jejich práci nezbytné, ale tyto tradice nejsou uzavřené, statické ani imunní vůči vnitřní a vnější kritice. Za normálních okolností sociální vědci ustupují před lepší argumentací, i když jde proti jejich východisku či hodnotové

orientaci. Za normálních okolností sociální vědci hledají doklady pro své závěry, předkládají své výsledky k posouzení zvenčí, reagují na kritiku a obecně se snaží dělat svou práci poctivě.

Nic z toho by se nemělo brát jako samozřejmost (jak vidíme z role propagandy a ideologie v lidské historii). Objektivní chování v tomto falibilistickém duchu a institucionalizace norem, které mají zajistit objektivitu zkoumání, je obrovským výdobytkem neocenitelné hodnoty. Jedním z přínosů falibilistického pojmání objektivitu jako kritické intersubjektivitu je to, že tuto hodnotu ukazuje v jasném světle.

10.4 Odpovědnost

Jeden rozměr objektivitu chápané jako kritická intersubjektivita vyžaduje zvláštní zmínku. Je jím to, co by se dalo nazvat *odpovědnost*. Sociálněvědné zkoumání je odpovědné, když bere v úvahu jak své kognitivní závazky, tak svou situovanost. Dovolím si obě tyto věci vysvětlit.

Podle objektivismu spočívá objektivita v tom, že se na svět díváme jakoby z božího hlediska, z něhož jsou vyloučeny všechny zájmy a předpoklady pozorovatele a svět je nazírán přímo, takový, jaký je. To se dá vyjádřit také tak, že v objektivistickém ideálu se vytrácí autor, který se stává jakýmsi záznamníkem, na který se vepíše Realita. Problémem tohoto obrazu je jeho epistemologická nesoudržnost. Veškeré zkoumání je nevyhnutelně perspektivní a jeho výsledky jsou poznamenány zaujatostí a zájmem. Veškeré výroky vyjadřující poznání jsou nutně zasazeny ve specifickém přístupu ke světu. Z toho plyne, že objektivita nemůže spočívat v eliminaci všech kognitivních a morálních předpokladů; taková eliminace by potenciálním poznávajícím neotevírala oči, ale ve skutečnosti by je naopak oslepovala, takže by nebyli schopni vidět vůbec nic.

Falibilismus ideál božího oka opouští. V objektivitě nevidí únik před kognitivními závazky a brylemi, ale jejich kritické uznání. Toto kritické uznání neznamená pouze to, že co možná nejvíce vyjasníme a ozřejmíme své epistemologické předpoklady; vyžaduje také, abychom se se svými konkrétními kognitivními závazky a předpoklady reflektivně, sebekriticky utkali. Poznávající musí nejenom uznat případné teoretické a etnografické hranice svých praktik, ale také je kriticky zhodnotit a na tuto kritiku reagovat.

Kritické uznání musí navíc prostupovat celým vědeckým zkoumáním, ne se omezit pouze na jeho východisko. Někteří z těch, kdo zdůrazňují, že je třeba výslovně vymezit, z jakých předpokladů zkoumání vychází, se spokojují s tím, že je uvedou pouze v předmluvě a už se vůbec nezmiňují o tom – nebo si ani neuvědomují –, jak tyto předpoklady fungují v díle jako celku. Odsunout výchozí předpoklady do předmluvy nestačí, protože konceptuální a hodnotící premisy prosycují celé zkoumání. Kritické uznání musí být tedy vidět v práci jako takové, ne pouze v její preambuli.

K takovému kritickému uznání by mělo dojít přinejmenším ve třech hlavních oblastech. Za prvé v oblasti základních konceptuálních daností určitého konceptuálního schématu, které poskytují prostředky pozorování, kategorizace, charakterizace a interpretace jevů. Tyto danosti jsou rozhodujícím faktorem ve vlastním popisu a vysvětlení, které tvoří hlavní část sociálněvědné analýzy. Objektivní sociální věda roli těchto základních daností vyjasňuje.

Za druhé, objektivní badatelé musí být záměrně kritičtí ke své koncepci důkazů. Proto je třeba prozkoumat a obhájit, jak v určitém konceptuálním schématu získávají jisté jevy váhu faktů, o čem svědčí a jaké předpoklady leží za těmito faktickými vztahy. Badatelé přitom musí ozřejmit, jak jejich koncepce důkazů utvářela zkoumání a jeho výsledky.

Za třetí, objektivita vyžaduje, aby byli badatelé záměrně kritičtí vůči svým kritériím významnosti. Různá konceptuální schémata nabízejí různé představy o tom, co je zajímavé, důležité a epistemicky přínosné. Představy významnosti hrají zásadní roli nejenom při volbě tématu zkoumání a sféry jevů pokládaných za vhodný předmět studia; přímo také figurují v podobách popisu těchto jevů a ve vysvětleních, jež je mají učinit srozumitelnými. Významnost proto není pouze faktorem, který prostě předchází zkoumání a navádí je určitým směrem, spíše by se dalo říci, že strukturuje celkovou snahu o popis a vysvětlení jako takovou.

Ríkáme-li, že objektivita vyžaduje, aby se badatelé kriticky střetli se svými intelektuálními a hodnotovými předpoklady, netvrdíme tím, že v tom spočívá jejich celý nebo hlavní úkol. Někteří pokusy z poslední doby, které se nechaly inspirovat „postmodernismem“ k záměrné sebekritičnosti, byly dovedeny do takové krajnosti, kdy sociální věda začíná být formou biografie, v níž

sociální vědci prozrazují hodně o sobě, ale téměř nic o předmětu svého zkoumání. Některé současné etnografické práce upadají ve jméno „epistemologického sebeuvědomění“ v narcisistní předvádění autorů. Být svázán jistými danostmi ale neznamená být uvězněn v zrcadlové síni, v níž člověk vidí jen sám sebe z různých stran, a ani z požadavku tyto danosti výslovně vymezit neplyne, že v tom může spočívat celé sociální zkoumání. Objektivita epistemologické sebeuvědomění skutečně vyžaduje, rozhodně se na ně ale neomezuje. Hodnota sociální vědy se v konečném důsledku odvozuje od toho, co nám tato věda říká o těch, které zkoumá, ne od toho, co odhaluje o sociálním vědci.

Kritické uznání je jednou důležitou stránkou odpovědnosti, ale tím to nekončí. Objektivita vyžaduje, aby byli badatelé odpovědní v tom smyslu, že uznají své intelektuální a politické závazky, ale nejen to. Chce po nich také, aby vzali v úvahu sociální situovanost svého zkoumání. Každé zkoumání je zasazeno v síti sociálních vztahů, pokrývající jiné badatele, různé typy posluchačů a čtenářů a předměty výzkumu. Okruh problémů zde zahrnuje otázky jako, kdo se dostane ke slovu, kdo je uznáván jako autorita a proč, na čí zájmy zkoumání reaguje, kdo má přístup k materiálu a jak tato oprávnění omezují i umožňují různé formy sociálních vztahů a chování.

Součástí sebereflekující sociální analýzy tedy musí být i odpověď na otázku, jakou funkci tato sociální analýza plní. Komu je určena a proč? Komu a v jakém jazyce je dostupná? Jakého příběhu či jiného konvenčního způsobu podání se drží? Komu a jménem koho je dovoleno či umožněno reagovat? A s jakým účinkem? V odpovědích na tyto otázky musejí badatelé dbát zvláště na to, jak jejich analýza využívá moc, jejímž prostřednictvím definují a vymezují identitu zkoumaných lidí, když si troufají za ně mluvit.

Sociální věda tradičně mluvila hlasem neosobní, vševědoucí třetí osoby. Sociální vědec, který přijímá tuto stylistickou formu, podává zprávu o světě, jako by jejím autorem byl anonymní, izolovaný, naprosto neutrální badatel. Proto může být tato forma zavádějící – vyvolává dojem neutrálnosti snahy, která je velmi konkrétními vazbami nutně napojena na jiné. Konkrétní, určitým způsobem situovaní pozorovatelé vidí určité situace ze svého hlediska, což má jisté účinky. Jako takoví mohou postihnout důležité

rozměry společnosti, kultury nebo jednání a vztahů intencionálních aktérů. Protože však pracují tímto způsobem, provokují přinejmenším implicitní reakce ze strany jiných, kteří mají jinou perspektivu, a to včetně těch, o nichž podávají zprávu. Reakce na situaci vycházejí z určité pozice vzhledem k jiným, kteří sami zaujímají určitou pozici.

Objektivita žádá, aby byla tato situovanost nejenom uznána, ale aby si do sociálněvědných zpráv a analýz našel nějakou cestu také hlas vyloučených jiných. Některí sociální vědci s různým úspěchem experimentují s literárními formami, v nichž je lépe slyšet hlas potenciálních partnerů rozmluvy (užívají první osobu, přímou řeč zkoumaných lidí, výrazy z jejich jazyka apod.). Některé z těchto pokusů o uznání situovanosti ukazují, do jaké míry jsou pozorování a vysvětlení ve skutečnosti formami sociální interakce, vyznačující se důležitými mocenskými rozdíly, neboť právě to činí explicitní stránkou analýzy. Jiné dávají zaznít hlasům jiných (zejména zkoumaných) přímo ve vědeckém textu.

Tyto experimenty jsou zajímavými pokusy o naplnění ideálu objektivity, která by cele prostupovala popisování a vysvětlování sociálních jevů. Zde jsou ale na místě dvě námitky. Za prvé, někdy není výsledkem zahrnutí spousty různých hlasů kaleidoskop odhalující odlišné pozice různých jednajících, nýbrž nesouvislá zmeť hlasů a perspektiv, která nepředstavuje dialog, ale blábol. Objektivita po nás nežádá rezignaci na konzistentnost.

Za druhé, zatímco analýzy ve třetí osobě mají tu zjevnou výhodu, že vybízejí (protože se odvažují mluvit za každého) ke kritickým reakcím, pojednání v první a druhé osobě mohou vyvolávat dojem, že jsou před kritikou zaštitěny. Předcházejí kritice, protože ve skutečnosti říkají „tak vidím věci já“, z čehož plyne, že vidí-li je jiní náhodou jinak, není to důvod k rozepři nebo dalšímu zkoumání. (Je to trochu, jako když řekneme „já mám radši čokoládovou“, což končí veškerou diskusi o přednostech různých příchutí zmrzliny). Jádrem objektivity chápané jako kritická intersubjektivita je však sociální proces nepřetržitě kritiky. Žádná literární forma, která tomuto procesu brání nebo ho předem vylučuje, nemůže objektivitě v uvedeném smyslu napomáhat.

Navzdory těmto výhradám stále platí, že objektivita žádá, aby badatelé v sociálních analýzách uvědoměle uznali svou pozici vzhledem k jiným badatelům, čtenářům i lidem, kteří jsou před-

mětem zkoumání. Takové uznání představuje další ohled, v němž je sociální věda odpovědná (v tomto případě těm, jichž se týká).

Objektivní sociální věda je tedy odpovědná minimálně ve dvojitým smyslu. Za prvé je *odpovědná za své* intelektuální a hodnotové závazky. Sociální vědci této odpovědnosti dostojí, když ve svých pracích vyjasní a kriticky rozeberou konceptuální předpoklady, s nimiž pracují, i jejich alternativy. Za druhé, objektivní sociální věda je *odpovědná vůči* těm, pro něž a o nichž píše. Této odpovědnosti je učiněno zadost, je-li v sociálních analýzách uznána situovanost vzhledem k jiným badatelům, publiku a zkoumaným lidem a je-li v nich těmto jiným hlasům přidělena určitá aktivní role.

10.5 Shrnutí

V multikulturních podmínkách má otázka objektivitě speciální smysl. Tyto podmínky přejí představě, že existují různé způsoby chápání světa, že ne všechny rozdíly lze teoreticky smazat a že vnitřní a pravou epistemickou charakteristikou lidské společnosti je neshoda. Tato představa pak nahloďává objektivistické přesvědčení, že přinejmenším v principu existuje Jeden pravdivý obraz světa a že můžeme zjistit Realitu, Jaká Je O Sobě. Objektivistický ideál objektivitě tedy nelze přijmout. Veškeré myšlení probíhá v konceptuálním schématu toho či onoho druhu, takže představa poznávání bez předem přijatého východiska či bez zájmu není konzistentní. Multikulturalismus je na straně perspektivismu, což je zcela v pořádku. Odsud se však multikulturalisté často pouštějí dále, na nejistější půdu. Protože kromě objektivismu nemají žádnou jinou koncepci objektivitě, jejich perspektivistická zaujetí je dovádějí až k relativistickému závěru, že veškeré myšlení není než výrazem zájmu, moci nebo skupinové příslušnosti. Člověku, který se v multikulturním věku přimyká k objektivistickému chápání objektivitě, připadá relativistický názor, že nikdy nemůžeme vystoupit ze svých předsudků, jako jediný přesvědčivý. Multikulturalismus potom, jak se zdá, tíhne k představě, že sociální věda je pod svou vnější parádou pouhým předsudkem, a vposledku tedy obyčejnou propagandou.

Tímto způsobem se zklamaný objektivismus proměňuje ve svůj údajný protiklad, v relativismus. Objektivismus a relativismus ale

nejsou pravými protiklady; ve skutečnosti patří k témuž spektru, i když stojí na jeho opačných koncích. Oba předpokládají, že objektivita se neobejde bez bezprostředního přístupu ke světu, a jediný rozdíl mezi nimi spočívá v tom, že zatímco podle objektivistů je takový přístup přinejmenším teoreticky možný, podle relativistů ho nelze dosáhnout ani v teorii. Objektivismus a relativismus jsou zkrátka opačnými stranami jedné a téže mince.

Na otázku volby mezi objektivismem a relativismem je třeba odpovědět tím, že nepředstavují jediné alternativy a že jejich společné předpoklady jsou problematické. Takovou odpověď poskytuje falibilismus ve spojení s perspektivismem: nabízí pojetí vědění, které nevychází z představy, že věda musí být schopna zrcadlit Realitu jako takovou, a že se proto musí zbavit všech perspektivních prvků. Falibilismus na tomto základě odmítá definici objektivitě jako „objektivní pravdy“; pojímá ji nově jako „kritickou intersubjektivitu“ a jasně naznačuje cestu k této intersubjektivitě, vedoucí přes poctivou kritiku a odpovědnost. I když tedy nemůžeme dosáhnout „objektivní pravdy“, jak ji chápe objektivismus, nutně z toho neplyne, že všechny pokusy o poznání jsou předpojaté nebo že jsou pouhým výrazem zájmu či moci. Relativismus je výsledkem nekritického uplatňování zastaralé představy objektivitě odvozené z téže osy myšlení, na níž najdeme i objektivismus.

Odpověď, k níž jsme dospěli – objektivita chápaná jako kritická intersubjektivita –, ladí s tématem multikulturní filosofie sociální vědy: tématem interakce a přivlastňování. Ani vědecké komunity, ani kultury jako takové nejsou uzavřené, vnitřně pevné a zvenčí navzájem ohrazené entity. Ke svému životu potřebují, aby si je jejich příslušníci kriticky přivlastňovali, a jsou nevyhnutelně dostupné. Multikulturalismus by měl ozřejmovat, do jaké míry lidský život předpokládá, abychom naslouchali jiným a učili se od nich ve vzájemných výměnách, střetech, výpůjčkách, inspiracích, úpravách, reakcích, a dokonce i (drobných) krádežích. Kritická intersubjektivita to uceluje v princip. Požaduje, aby poznávající byli otevření jiným, aby se s nimi setkávali a utkávali, aby vyhledávali jejich postřehy, objevy a kritiku a věnovali jim pečlivou pozornost. Takto chápaný multikulturalismus tedy neústí do uzavřených mikrovětů relativismu, ale na interaktivní forum falibilismu.

Můžeme tedy jiným objektivně rozumět? Ne, je-li objektivita pojímána objektivisticky ve významu „jaci jsou o sobě“, avšak ano, chápeme-li objektivitu falibilisticky, což znamená „vstřícně, odpovědně, s očima otevřenými k faktům a s touhou po kritice“.

Další četba

Vynikající, i když z jiné perspektivy podaný přehled látky rozebírané v této kapitole nabízejí Bernstein (1983) a Longino (1990).

Dobry historický výklad objektivismu a pojednání o jeho kritikách, pokud jde o historii, podává Novick (1988). Tématu objektivit v sociálních vědách se dobře zhošťují eseje v Martin a McIntyre (1994, část VII).

K relativistické kritice objektivismu viz Rorty (1979, 1982, 1991), White (1973, 1987) a Fish (1980). Jak relativismus, tak objektivismus kritizují Scheffler (1982) a Laudan (1990). Objektivitu chápanou jako „pohled odnikud“ pronikavě analyzuje Nagel (1986).

Společenská a politická nebezpečí relativismu rozebírá Bloom (1987).

Rozsáhlou odbornou literaturou o realismu a pravdě výborně provádí Devitt (1991). K realismu a jeho kritice viz Putnam (1981, 1992). Putnam v těchto pracích rozvíjí rozlišení mezi metafyzickým a vnitřním realismem. (Realismem jsem v této kapitole nazýval to, co Putnam označuje jako metafyzický realismus.)

Jedním zdrojem falibilismu je pragmatismus Johna Deweye (1925, 1929). Jiný vychází z falzifikacionismu Karla Poppera (1948, 1959, 1968). Několik důležitých představ, užitečných pro falibilismus, zejména nedostatečné podepření teorie důkazy a neurčitost překladu, rozvíjí Quine (1960, zejm. kap. 2 a 8).

Ke kritické intersubjektivitě viz Haskell (1990) a Bevir (1994). Kritická intersubjektivita je příbuzná tomu, čemu Sen (1992) říká „poziční objektivita“.

Feministické rekonceptualizace objektivit (které hovoří ve prospěch pozice, jež přibližně odpovídá stanovisku z části 10.4) viz v Longino (1990), Harding (1986 a 1991, zejm. kap. 6) a Haraway (1991).

Zdrojem v diskusi o odpovědnosti mi byli Rouse (1996) a Rosaldo (1989, zejm. část III). Více k tématu odpovědnosti a souvisejícím otázkám přináší důležitý sborník, který editorsky sestavili Clifford a Marcus (1986). Viz též Ashmore (1989), Woolgar (1988), Woolgar, ed. (1988) a Harding (1991).

Tím, čemu říkám „odpovědnost vůči“, se kulturní antropologové zabývají přinejmenším už od počátku sedmdesátých let; např. Fabian (1971) přichází

s „metodologií dialektického dialogu“, „dialektickou interakcí mezi badatelem a zkoumanými osobami“. Tři v tomto směru důležité práce představují již uvedený sborník Clifford a Marcus (1986), Dumont (1978) a Marcus a Fischer (1986).

Skvělým pojednáním o kartografii je Monmonier (1995).